

III. STRESZCZENIA PRAC DYPLOMOWYCH Z DZIEDZINY ANTYKU CHRZEŚCIJAŃSKIEGO

1. Mirosław Cholewa, Pojęcie herezji u Izydora z Sewilli na podstawie dzieła "De haeresibus liber" /PLS 4,1815-1820/, Warszawa 1982, ss.90 /mps BMWSD/. Praca magisterska powstała w Metropolitalnym Wyższym Seminarium Duchownym w Warszawie pod kierunkiem ks.dra Marka Starowieyskiego

Głównym powodem zajęcia się tym tematem była chęć uzupełnienia naszych wiadomości o literaturze łacińsko-hiszpańskiej okresu patrystycznego.

Rozdział I wprowadza w życie i działalność pisarską Izydora, analizuje pojęcie "herezji" w jego pismach oraz ukazuje specyficzny typ twórczości, jakimi są greckie i łacińskie katalogi herezji. Rozdział II zawiera przekład dzieła "De haeresibus liber", paralelnych fragmentów "Etymologii" z komentarzem. Natomiast rozdział III jest podsumowaniem wiadomości o katalogu oraz wykazem tematycznym i chronologicznym herezji.

Najbardziej istotnym elementem pracy było określenie pojęcia "herezji" u Izydora, które na pierwszy rzut oka, na podstawie "De haeresibus liber", wydawało się różne od współczesnego ich rozumienia. Bliższe badania ukazały, że powierzchowne wnioski były błędne, a ówczesna treść pojęcia "herezji" jest zbliżona do obecnej.

2. Ks.Stefan Grabowski, Izydor z Sewilli jako historyk Wizygotów, Wandalów i Swewów, Warszawa 1982, ss.240. /mps BMWSD/. Praca licencjacka powstała w Metropolitalnym Wyższym Seminarium Duchownym w Warszawie pod kierunkiem ks.dra hab. Marka Starowieyskiego

Dla poznania dziejów Wizygotów w Hiszpanii ważna jest "Historia Wizygotów, Wandalów i Swewów" św.Izydora z Sewilli,

stanowiąca często jedyne źródło do poznania historii wymienionych ludów. Motywem do zajęcia się tym tematem był brak, poza nielicznymi fragmentami, tłumaczenia na język polski wspomnianego dzieła.

Rozdział I traktuje o historii Bizancjum, jak i Zachodu z wyeksponowaniem tych wydarzeń, które miały ścisły związek z historią Wizygotów, Wandalów i Swewów. Omówiono w nim rolę Kościoła oraz historię cywilną i kościelną wymienionych ludów.

W rozdziale II została przedstawiona postać i twórczość autora odczuwającego mocną więź z Wizygotami. Omówiono tam również dzieła historyczne oraz koncepcję historii na podstawie "Etymologii".

Rozdział III jest przekładem krótszej i dłuższej wersji "Historii Wizygotów, Wandalów i Swewów", św. Izydora z Sewilli, dokonany na podstawie najnowszego wydania "Historii" /C.R. Alonso, Leon 1975/. Uzasadnieniem tłumaczenia obydwu wersji są zachodzące różnice w tekście nawzajem uzupełniające się. Główną część dzieła św. Izydora stanowi historia Wizygotów.

Tłumaczenie opatrzone jest komentarzem, wyjaśniającym mało znane szczegóły z historii poszczególnych ludów, z uwzględnieniem wersji podawanych przez innych historyków.

9. Sławomir Kawecki, Historia chrześcijaństwa w "Kronice" Izydora z Sewilli, Warszawa 1982, ss.120 /mps BMWSD/. Praca magisterska powstała w Metropolitalnym Wyższym Seminarium Duchownym w Warszawie pod kierunkiem ks. dra hab. Marka Stawieyskiego

Kronika Izydora z Sewilli przedstawia historię świata począwszy od jego stworzenia aż do roku 615, zaś skrót jej zawarty w "Etymologiach" /V, 39/ do roku 624. Kronika dzieli się na sześć okresów odpowiadającym sześciu dniom stwarzania świata. Najwięcej wiadomości do swego dzieła zaczerpnął Izydor

od pisarzy chrześcijańskich-Hieronima, Prospera, Wiktora z Tonuny, a od niechrześcijańskich-z Eutropiusza.

Kronika biskupa z Sewilli, przez wieki używana jako "podręcznik" do poznania ogólnej historii świata, wywarła wielki wpływ na prace kronikarskie średniowiecza i stanowiła wzorzec dzieła kronikarskiego.

Celem pracy jest ukazanie Izydora jako historyka oraz wypełnienie luki z okresu Hiszpanii wizygockiej w naszej literaturze przez polski przekład jego "Kroniki".

Praca składa się z dwu rozdziałów. Treść rozdziału I stanowią cztery główne problemy: biografia Izydora, Izydor jako kronikarz i historyk na tle innych historyków, kronikarstwo i "Kronika" Izydora oraz historia chrześcijaństwa na podstawie Kroniki, uśystematyzowana tematycznie (początki chrześcijaństwa, okres wielkich prześladowań, Konstantyn i okres po roku 313, rozwój herezji, chrześcijaństwo wśród nowych ludów, rozwój literatury chrześcijańskiej).

Rozdział II zawiera przekład polski "Kroniki" Izydora /dokonany z tekstu łac. zamieszczonego w Monumenta Germaniae historica. Auctores antiquissimi, Berlin 1894 XI 424-488/ opatrzone komentarzem, dotyczącym zwłaszcza historii chrześcijaństwa.

4. Józef Naumowicz, "Żywoty Ojców z Mérida" i ich wartość historyczna, Warszawa 1982, ss.107 /mps BMVSD/. Praca magisterska powstała w Metropolitalnym Wyższym Seminarium Duchownym w Warszawie pod kierunkiem ks.dra hab. Marka Starowieyskiego

Anonimowy zbiór żywotów z Mérida, któremu poświęcona jest praca, nie zyskał nigdy wielkiej popularności. Również świętobliwe postacie, które opisuje, nie należały do popularnych i szeroko czczonych. Niemniej "Żywoty Ojców z Mérida" są cennym dokumentem hagiograficznym oraz historycznym i są obficie wykorzysta-

tywane w badaniach nad Hiszpanią wizygocką, głównie nad historią miasta Mérida. Przedstawiają bowiem szereg jego osobistości, w tym pięciu kolejnych jego biskupów z ok. poł. VI w. do ok. 630 r., oraz dzieje całej Hiszpanii wizygockiej, w tym m.in. obraz przełomu wizygockiego w latach osiemdziesiątych VI wieku.

Praca składa się z dwóch części. Pierwsza poświęcona jest anonimowemu autorowi i jego dziełu /data powstania "Żywotów", oryginalny układ treści, forma, styl, język/, ze zwróceniem uwagi na hagiograficzny charakter utworu, by łatwiej osądzić jego wartość historyczną i zrozumieć pewne nieuniknione, jak na "Żywoty", braki i niedostatki. Dzięki wykorzystaniu "Żywotów" jako źródła historycznego ukazano szereg aspektów życia wizygockiego miasta m.in.: związki Mérida ze Wschodem bizantyjskim, szczególny udział w walkach arianskich, szeroko zakrojoną działalność dobroczynną i społeczną biskupów, życie monastyczne, rozkwit architektury, kult świętych, zwłaszcza św. Eulalii oraz życie religijne. Celem podkreślenia wiarygodności "Żywotów" oraz dopełnienia obrazu miasta skonfrontowano dzieła z Mérida z innymi źródłami historycznymi.

Drugą część pracy stanowi polski przekład dokonany z ostatniego wydania "Żywotów": "The Vitae Sanctorum Patrum Emeriten-sium", text and translation, with an introduction and commentary by J.N.Garvin, Washington 1946 /Studies in Medieval and Renaissance Latin Language and Literature, t.XIX/. Do tekstu tłumaczenia dołączono krótkie, niezbędne objaśnienia.

5. Ks.Tadeusz Pikus, "Itinerarium" Egerii w interpretacji Piotra Diakona, Warszawa 1982, ss.141 /mps BMVSD/. Praca licencjacka powstała w Metropolitalnym Wyższym Seminarium Duchownym w Warszawie pod kierunkiem ks.dra hab.Marka Starowieyskiego

Przedmiotem materialnym pracy jest dziennik "Itinerarium" Egerii napisany przez kobietę pielgrzymującą po Bliskim Wscho-

dzie w latach 381-383. Fragmenty tego cennego dzieła odnalezione zostały przez J.M.Gammurinię 1884 r. w bibliotece w Arezzo. Od tego czasu wielokrotnie i pod różnym kątem badano zachowane teksty, czerpiąc z nich wiele informacji. Korzystali z nich filologowie, historycy, liturgiści, bibliści, archeolodzy, topografowie biblijni, patrolodzy, badacze życia monastycznego i fenomenu pielgrzymowania. Z "Itinerarium" Egerii prawdopodobnie również korzystał Piotr Diakon /XII w./, bibliotekarz i archiwista klasztoru na Monte Cassino. Piotr w oparciu o kilka dzieł - m.in. "Itinerarium" Egerii znanego we fragmentach z Arezzo - napisał książkę o miejscach świętych; porównując "Itinerarium" Egerii i dzieło Piotra Diakona należało wskazać, u niego teksty pochodzące z "Itinerarium". Dokonał tego R.Weber, umieszczając zapożyczone przez Piotra teksty na końcu "Itinerarium Egeriae" w ostatnim jego wydaniu /CC 175 /1965/ 93-103/.

Szczegółowiej problem ten przedstawiłem w pracy magisterskiej "Dzieło De locis sanctis Piotra Diakona jako źródło rekonstrukcji "Itinerarium" Egerii", Warszawa 1980, /mps MBWSP/¹.

Niniejsza zaś praca, wykorzystując dotychczasowe wyniki badań, analizuje i przedkłada zapożyczone fragmenty z "Itinerarium" Egerii, które stanowiły tworzywo części książki "De locis sanctis" Piotra Diakona. Praca składa się ze wstępu, tłumaczenia z języka łacińskiego fragmentów wyjętych z dzieła "De locis sanctis" Piotra Diakona oraz komentarza.

6. Tadeusz Sowa, Licynian z Kartageny i jego listy. Wstęp, przedkład, komentarz, Warszawa 1982, ss.100 /mps BMWSD/. Praca magisterska pisana w Metropolitalnym Wyższym Seminarium Duchownym w Warszawie pod kierunkiem ks.dra hab. Marka Starowieyskiego

Licynian z Kartageny /VI w./ jest pisarzem stosunkowo ma-

ło znanym w polskiej literaturze przedmiotu. Jego trzy listy stanowią bezpośrednie źródło do poznania problemów wewnętrznych Kościoła w Hiszpanii.

List pierwszy do papieża Grzegorza Wielkiego, będący pochwałą Reguły pasterskiej, pokazuje stałe kontakty i wpływy na życie Kościoła Wizygockiego, m.in. na sposób udzielania sakramentu chrztu.

List drugi - poświęcony obronie niematerialności duszy, pokazuje, że w Kościele Wizygockim, pod wpływem Faustusa z Riez, głoszone poglądy, iż oprócz Boga w Trójcy nie może istnieć nic niematerialnego.

List trzeci do Wincentego, biskupa Ibizy, porusza ciekawy problem "Listu spadłego z nieba". Jest to pierwsza wzmianka w literaturze na temat tego apokryfu. Skierowanie przez Licyniana listu do biskupa Ibizy jest świadectwem podlegania Balearów w tamtym okresie metropolicie kartageńskiemu.

Rozdział I pracy omawia sytuację Kościoła Wizygockiego w końcu VI w. ze szczególnym uwzględnieniem problemów poruszonych w listach Licyniana i przedstawia jego postać, działalność literacką oraz ustala chronologię poszczególnych listów.

Rozdział II zajmuje się już konkretnymi problemami a mianowicie: obroną niematerialności duszy, metodą i źródłami, na których opiera się Licynian, problematyką "Listu spadłego z nieba" oraz próbą określenia jego treści.

Rozdział III zawiera przekład trzech listów na podstawie wydania krytycznego J.Madoza, Licyniano de Cartagena y sus cartas /Madrid 1948/ oraz komentarze do ich trudniejszych fragmentów, ze wskazaniem źródeł, z których korzystał Licynian.

7. Andrzej Kazimierz Bako /diakon/, *Dziejowe posłannictwo Rzymu* według Augustyna i Leona Wielkiego, Lublin 1983, ss.XII + 51 /mps BKUL/. Praca magisterska powstała w Gorzowskim Wyższym Seminarium Duchownym w Gościkowie-Paradyżu pod kierunkiem ks.dra A.Bobera^x

Praca przedstawia próbę odpowiedzi Augustyna i Leona na zagadnienie sensu i kierunku ówczesnej historii. Na tej bazie budują oni swoistą wizję misji Rzymu. Podzielona jest ona na trzy rozdziały.

Rozdział I pt.: "Historiozoficzna refleksja Augustyna i Leona Wielkiego nad losami Imperium Rzymskiego", przedstawia sytuację społeczno-polityczną Cesarstwa na przełomie IV i V w., ze skrótownym ukazaniem złożoności przyczyn wpływających na jego rozpad. Ojcowie nasi dali interpretację współczesnej sobie sytuacji jako pedagogicznego działania Opatrzności, dającej możliwość poprawy moralnej oraz stanowiącej wewnętrzną próbę wartości chrześcijaństwa.

Rozdział II - "Przeznaczenie Rzymu w planach Opatrzności Bożej", przedstawia Wergilianą koncepcję posłannictwa Rzymu. Augustyn i Leon zgadzają się z Wergiliuszem, że Rzym stał się odpowiednim narzędziem Opatrzności do zapewnienia porządku i jedności w ówczesnym świecie. Jednak nie było to - według nich - dzieło bożków pogańskich, ale dzieło Jedyne Boga ohrześcijańskiego. Takie ujęcie nie jest prostym uświęceniem dawnego Rzymu, ale próbą znalezienia sensu historii. Leon akcentuje tutaj ideę nowego założenia Rzymu przez św.Piotra, pokazując jak potęga materialna Rzymu przeobraża się w potęgę duchową.

W rozdziale III pt. "Rzym jako centrum świata - caput orbis", pokazano Rzym jako centrum nowej społeczności - Kościoła uniwersalnego. Autorzy nasi rozwijają ideę nowej społeczności chrześcijańskiej, która nie ma jednak charakteru ponad-

x Prace magisterskie nr 7-14 prowadzone były bezpośrednio przez ks.dra Bogdana Czesza.

państwowego cesarstwa chrześcijańskiego. Idea ta podkreśla potrzebę jedności chrześcijan. Społeczność ta, której głową nie-widzialną jest Chrystus, posiada także widzialną głowę - Piotra. Myśl tę szczególnie eksponuje Leon. Dla niego prymat jest środkiem przewyciężenia partykularyzmu i zapewnienia jedności chrześcijan. Rzymianie zaś są w pewnym sensie wzorem dla innych członków wspólnoty chrześcijańskiej.

8. Ks. Tadeusz Czelen, Aktualne walory teologiczno-dydaktyczne katechez Cyryla Jerozolimskiego o Duchu Świętym, Lublin 1982, ss. 74 /mps BKUL/. Praca magisterska powstała w Gorzowskim Wyższym Seminarium Duchownym, pod kierunkiem ks. dra A. Bobera

Temat ten podjęto przede wszystkim dlatego, że ciekawe kwestie dotyczące doktryny o Duchu Świętym współcześnie nie zawsze w sposób dostateczny są wykorzystywane. Dziedzictwo Ojców Kościoła jest pod tym względem bardzo bogate. Szczególnie godny uwagi jest fakt, że doktryna o Duchu Świętym u Cyryla Jerozolimskiego ma charakter popularnej katechezy. Warto więc skonfrontować ją ze współczesnym przekazem katechetycznym na ten temat. Stąd też celem pracy jest próba ukazania, w jakim stopniu katecheza Cyryla o Duchu Świętym zachowuje swoją aktualność, i w jakim stopniu może służyć pomocą współczesnemu katechecie.

Praca została podzielona na 3 rozdziały. Pierwszy pt.: "Stan wiadomości o Duchu Świętym przed i w czasach Cyryla Jerozolimskiego", przedstawia rozwój teologii Ducha Świętego na przestrzeni pierwszych czterech wieków. Rozdział ten jest próbą ukazania poprzez wypowiedzi Ojców i postanowień soborowych /325 r., 381 r./ stanowiska Kościoła wobec błędów w odniesieniu do Ducha Świętego. Wypowiedzi te dają nam obraz myśli teologicznej w IV w. o Duchu Świętym, której bezpośrednim świadkiem był Cyryl Jerozolimski.

Rozdział II "Nauka Cyryla o Duchu Świętym" w paragrafie 1 pt.

"Przekaz dogmatyczny" daje szczegółową analizę XVI i XVII katechezy Cyryla od strony zawartej w nich doktryny pneumatologicznej, natomiast paragraf 2 "Przekaz katechetyczny i jego struktura" pokazuje sposób posługiwania się Cyryla tą doktryną w przekazie katechetycznym.

Rozdział III - "Aktualność Cyrylowej katechezy o Duchu Świętym w świetle ówczesnego katechumenatu, jak również współczesnego przygotowania do bierzmowania", został podzielony na 2 paragrafy.

Pierwszy objaśnia problematykę katechezy katechumenalnej, reprezentowanej również przez katechezy Cyryla Jerozolimskiego. Drugi wylicza najważniejsze współczesne postulaty duszpastersko-pedagogiczne związane z przygotowaniem do bierzmowania, gdzie - jak wiadomo - treści dotyczące Ducha Świętego mają najpełniejsze zastosowanie. Jednocześnie zostały podane odpowiednie partie analogicznego materiału z Cyryla.

Reasumując należy stwierdzić, że katechezy Cyryla Jerozolimskiego spełniają warunki stawiane zarówno katechezie patrystycznej, jak i współczesnej katechezie o Duchu Świętym. Pomimo innych zadań współczesnej katechezy i odmiennych sposobów ich realizacji, w nauczaniu Cyryla bez trudu odnajdujemy większość postulatów duszpastersko-pedagogicznych stawianych katechezie dzisiejszej. Katechezy Cyryla są więc wzorem autentycznej katechezy wszystkich czasów.

9. Dariusz Glama /diakon/, Sens męczeństwa chrześcijańskiego według autorów epoki prześladowań, Lublin 1983, ss. XVIII + 53 /mps BKUL/, Praca magisterska powstała w Gorzowskim Wyższym Seminarium Duchownym pod kierunkiem ks. dra Andrzeja Bobera

Praca stara się ukazać sens śmierci męczeńskiej chrześcijanina przedstawiony w pismach Ojców Kościoła pierwszych trzech wieków chrześcijaństwa, do roku 313. Tak bowiem rozu-

miany jest zwrot "epoka prześladowań" zawarty w tytule pracy.

Rozdział I, zatytułowany "Męczeństwo jako naśladowanie Jezusa Chrystusa", wskazuje na relacje między męczennikiem a Chrystusem. Po wskazaniu tekstów biblijnych o naśladowaniu i oddaniu życia za Chrystusa, przedstawiono pogląd Ojców na problem męczeństwa, którzy wyraźnie zachęcają chrześcijan do odważnego wyznawania swej wiary, choćby miało się to łączyć z utratą ich własnej wolności, a nawet życia. Przez ten fakt męczennicy stają się pełnymi naśladowcami Chrystusa. Wiele pism tego okresu nazywa właśnie męczenników "naśladowcami Chrystusa".

Upodobnienie się do Chrystusa związane było z pragnieniem zjednoczenia z Nim. O obecności Chrystusa w męczenniku, współcierpieniu z nim, podtrzymywaniu go na duchu i wspieraniu w cierpieniach dają wyraz szczególnie Acta Martyrum. Jednocześnie św. Cyprian poucza, że pomoc Boża jest "condicio sine qua non" męczeństwa. W końcowych rozważaniach pierwszego rozdziału ukazano analogię między męczeństwem a Eucharystią, mocno podkreślaną w pismach św. Ignacego Antiocheńskiego i św. Cypriana oraz znajdującą odzwierciedlenie w niektórych Aktach męczenników.

Rozdział II pt. "Świadectwo krwi jako publiczne wyznanie wiary w Jezusa Chrystusa", przedstawia wpływ męczenników na otoczenie, akcentując ich rolę apologetyczną. Przeciwno tym, którzy uważali męczenników za samobójców, desperatów, czy też pyszałków szukających własnej chwały, pisarze chrześcijańscy podkreślali, iż jedynym powodem gotowości chrześcijan na męczeństwo była ich wiara w Jezusa Chrystusa.

Dotykając kwestii ucieczki przed prześladowaniami, po przedstawieniu różnych, diametralnie przeciwstawnych poglądów /Cyprian, Tertulian, Ignacy Antiocheński/, trzeba stwierdzić, iż w ocenie różnych postaw pisarzy należy uwzględnić kontekst uwarunkowań historycznych oraz osobowych. Wielka rola apologetyczno-apostolska męczenników, głównie w oparciu o Acta Martyrum - polegała na umacnianiu we wierze wszystkich chrześcijan, podnoszeniu na duchu słabych i chwiejnych współbraci, wreszcie budzenie refleksji wśród pogan, świadków śmierci chrześcijan. Wspaniałe świadectwo w tym względzie zostawił nam św. Justyn. Męczeństwo sięgające do rezygnacji z wolności i życia było więc przekonywu-

jącym znakiem wiarygodności chrześcijaństwa.

Rozdział III pt. "Męczeństwo jako sakrament dający zbawienie", ukazuje męczeństwo jako chrzest krwi. Taki pogląd istniejący w Listach św. Ignacego Antioch. rozwinęli i pogłębili późniejsi autorzy /Cyprian, Tertulian/. Dla katechumenów męczeństwo zastępowało chrzest z wody i przynosiło jego owoce, zaś dla chrześcijan było dopełnieniem skutków pierwszego obmycia i zastąpieniem sakramentu pokuty.

Poruszono również problem "nagrody za męczeństwo" wskazując najpierw teksty biblijne, stanowiące podstawę rozważań Ojców na ten temat, następnie terminologię używaną przez pisarzy chrześcijańskich na określenie nagrody wiecznej, a wreszcie świadomość nagrody u samych męczenników uwidocznioną zwłaszcza w aktach męczenników.

10. Krzysztof Korcz /diakon/, Prymat Biskupa Rzymu w świetle Listów świętego Grzegorza Wielkiego, Lublin 1983, ss. IX + 45 /mps BKUL/. Praca magisterska powstała w Gorzowskim Wyższym Seminarium Duchownym w Gościkowie-Paradyżu pod kierunkiem ks. dra A. Bobera

Praca przedstawia pierwotny dialog ekumeniczny z Kościołem Konstantynopolskim na temat prymatu Biskupa Rzymu, zaprezentowany w wybranych Listach św. Grzegorza Wielkiego, który powołując się na teksty prymacjalne z Pisma Świętego zwalczał przyjęty przez patriarchę Konstantynopola tytuł "episcopus universalis".

Rozdział I pt.: "Pierwszeństwo jurysdykcyjne Biskupa Rzymu", przedstawiający pojęcie prymatu rzymskiego w epoce patrystycznej został podzielony na trzy paragrafy. Paragraf pierwszy "Rzym jako Stolica Księcia Apostołów" ukazuje pierwszeństwo jurysdykcyjne Biskupa Rzymu w epoce przed pontyfikatem Grzegorza Wielkiego /590-604/ oraz omawia prymat na podstawie tekstu

obietnicy prymatu /Mt 16,18/ w świetle współczesnej egzegezy. Grzegorz w swoich listach broni prymatu swojego biskupstwa wobec odmiennych poglądów patriarchatu Konstantynopolskiego powołując się na osobę św. Piotra Apostoła, w imieniu którego sprawuje władzę w Kościele na Stolicy Biskupiej w Rzymie. Piotra nazywa zazwyczaj Księciem Apostołów, stwierdzając przez to samo jego przewodnią rolę w gronie Apostolskim.

W paragrafie drugim "Podległość wszystkich biskupów Biskupowi Rzymu", omówiono zależność jurysdykcyjną biskupów całego Kościoła powszechnego od władzy papieża, wynikającą de facto z działalności Grzegorza /w żadnym liście nie stwierdza, że są mu podlegli wszyscy biskupi/ oraz powszechnie uznawano zależność od Stolicy Apostolskiej Kościoła Konstantynopolskiego, wymienianego w kolejności bezpośrednio po Biskupstwie Rzymskim. W paragrafie trzecim "Urząd Nauczycielski Biskupa Rzymu" pokazany został papież jako nauczyciel wszystkich stanów w Kościele. Dla uzasadnienia urzędu nauczycielskiego, podobnie jak przy obronie prymatu, Grzegorz posługuje się argumentacją z Pisma Świętego /Łk 23,32/ a na fakt posiadania władzy nauczycielskiej wskazują listy, nakazujące zachować jego pouczenia.

W rozdziale II pt.: "Prymat Biskupa Rzymu a kolegialność" ukazana została działalność kolegialna za pontyfikatu Grzegorza. Mimo istnienia już od czasów świętego Cypriana a nawet Tertuliana terminu "collegium" na określenie grona biskupów, nie występuje on w listach Grzegorza. Wspólna działalność biskupów za pontyfikatu Grzegorza przejawiała się na synodach prowincjalnych, zalecanych przez samego papieża, który nakazywał przysyłać do Stolicy Apostolskiej sprawozdania, aby zapoznać się z ich ustawami i je zatwierdzić. W kolegialnej działalności biskupów żądał jednomyslności. Konieczność współpracy papieża z biskupami uzasadniona była pretensjami patriarchy Konstantynopola i szerzącymi się herezjami. Grzegorz uznając równość biskupów z rąci święceń, nazywał ich współbraćmi.

Rozdział III zatytułowany "Tytułatura Biskupa Rzymu", zajmuje się przyjęciem przez św. Grzegorza Wielkiego nowego tytułu "servus servorum Dei", używanego do naszych czasów w od-

powiedzi na nadanie sobie przez biskupa Jana IV, patriarchy Konstantynopola, tytułu "patriarcha universalis". Ponieważ samo przyjęcie tytułu przez papieża nie stanowiłoby rozwiązania sporu z Konstantynopolem o prymat, Grzegorz swoim postępowaniem, działalnością, a przede wszystkim troską o każdego człowieka, pokazał, że jest rzeczywiście sługą na wzór Chrystusa. Przyjęcie tego tytułu uchroniło Kościół od rozdarcia w wyniku sporu z Konstantynopolem.

Praca ukazuje zagadnienie prymatu Biskupa Rzymu połączonego z dialogiem ekumenicznym na tle sporu z Konstantynopolem oraz ideę kapłaństwa służebnego przez przyjęcie tytułu "servus servorum Dei". Sobór Watykański II zasady Grzegorza Wielkiego podał w formie wytycznych dzisiejszemu Kościołowi zalecając dialog ekumeniczny, działalność kolegialną i wskazując na służebny charakter urzędu Piotrowego.

11. Ks. Jerzy Malec, "Przyjdź Królestwo Twoje" w interpretacji łacińskich Ojców Kościoła, Lublin 1982, ss. 69 /mps BKUL/, Praca magisterska powstała w Gorzowskim Wyższym Seminarium Duchownym pod kierunkiem ks. dra A. Bobera

Praca ukazuje interpretację drugiej prośby Modlitwy Pańskiej przez łacińskich Ojców Kościoła. Modlitwa ta, jak wiadomo, w czasach patrystycznych stanowiła ważny etap wychowania neofitów do życia chrześcijańskiego i obok "Credo" była uważana za praktyczne kompendium wiary chrześcijańskiej i ich postępowania.

Autor rozważa najpierw stosunek chrześcijan pierwszych wieków do problemu wiecznego panowania Boga, uwzględniając kontekst akomodacji chrześcijaństwa do kultury grecko-rzymskiej oraz polemiki z heretykami. Z kolei omawia wizję królestwa eschatologicznego u Ojców /Kościół pielgrzymujący - urzeczywistnienie królestwa eschatologicznego na ziemi oraz królestwo nie-

bieskie/, wreszcie zajmuje się silnie wyakcentowanym przez Ojców indywidualnym wymiarem Królestwa Bożego /"Królestwo Boże, w was jest"/, królestwa świętości i łaski /to jego szczególny charakter/, które można utracić przez grzech.

Należy stwierdzić, że interpretacja wezwania "Adveniat regnum tuum" przez łacińskich Ojców Kościoła jest wprost zależna od rozumienia przez nich idei Królestwa Bożego. W krótkich i często lapidarnych zwrotach Ojcowie odsłaniają szeroką perspektywę wiecznego Królestwa, w którym jedynym i niepodzielnym Panem jest Bóg. Celem, do którego Ojcowie konsekwentnie dążyli było zwrócenie uwagi słuchacza czy czytelnika na rzeczywistość ziemską niedoskonałą, skażoną grzechem pierworodnym, w której Królestwo to istnieje w sposób specyficzny. Pojawienie się Chrystusa w rzeczywistości ziemskiej stanowi szczyt Bożej ekonomii zbawienia. Wskazując na Kościół jako miejsce obecności i panowania Chrystusa traktują tę społeczność mimo jej niedoskonałości jak arkę, która ocaliła Noego z wód potopu. Tam gdzie Chrystus, tam Królestwo Boże i tam ocalenie człowieka. O przynależności do Królestwa musi człowiek zdecydować sam, właśnie tu i teraz. Stawiając więc przed wiernymi nakaz doskonałości moralnej, domagają się Ojcowie jedynie wolnej i osobistej decyzji otwarcia się na zbawcze działanie Chrystusa poprzez Kościół, pogłębiające wciąż na nowo jedność człowieka z Bogiem. Osiągnięta w ten sposób świętość, staje się formą Królestwa Bożego, realizującego się tu i teraz we wnętrzu człowieka. Wezwanie Modlitwy Pańskiej "Adveniat regnum tuum" w interpretacji Ojców jest nie tylko wyrażeniem pragnienia Królestwa niebieskiego w całej jego pełni, lecz także prośbę do Boga o panowanie królestwa świętości i łaski już teraz w ludzkiej duszy. Interpretacja łacińskich Ojców Kościoła drugiej prośby Modlitwy Pańskiej zachowuje i dzisiaj swą aktualność.

12. Janusz Surżykiewicz /diakon/, Śmierć jako dobro w ujęciu świętego Cypriana i świętego Ambrożego, Lublin 1983, ss. XXVII + 130 /mps BKUL/. Praca magisterska powstała w Gorzowskim Wyższym Seminarium Duchownym w Gościkowie-Paradyżu pod kierunkiem ks. dra A. Bobera

Sygnalizowana w tytule pracy problematyka została przedstawiona w ramach czterech rozdziałów. Celem, który przyświecał powyższemu przedsięwzięciu, było możliwie optymalne przedstawienie myśli i prześledzenie tych idei, które wiodą do tezy podtrzymywanej i bronionej zarówno przez Cypriana, jak i Ambrożego, że śmierć nie jest złem, lecz dobrem. Stąd też w poszczególnych etapach pracy zreferowano kryteria, które zorientowały taką koncepcję śmierci.

W rozdziale I omówione zostało powszechne przeświadczenie, że śmierć, jest początkiem i przejściem do nowego życia. Głęboki sens tego przeświadczenia ujawnia się w bogatym kontekście chrześcijańskiej refleksji filozoficzno-teologicznej Cypriana i Ambrożego, sięgającej korzeniami posłannictwa ewangelicznego zaszczerpionego w świat kultury helleńskiej, która w pewnym stopniu inspirująco wpłynęła na ich doktrynę. Cyprian i Ambroży podkreślają, że śmierć /zwł. męczeńska/, jako zjawisko i jako akt nabrała niezwykle bogatych treści dopiero od śmierci Chrystusa. Dzięki niej bowiem ludzkie zmaganie się z przemijaniem, jest dobrem, ponieważ śmierć chrześcijanina włączona mistycznie w śmierć Chrystusa, staje się Paschą zorientowaną ku życiu wiecznemu - niebu, które według obu Ojców jest przede wszystkim miejscem wielkiego szczęścia konkretnej jednostki ludzkiej i całej wspólnoty świętych. Idąc za myślą "wnikliwych duszpasterzy", którzy wiedzieli, że człowiek nie może obyć się bez obrazów, zwrócono uwagę na antyczne wyrażenia Pisma świętego określające źródła i nazwy owego szczęścia i radości /ojczyzna, dom, ucztą, Królestwo Boże/. Natomiast, aby jeszcze lepiej wyeksponować naturę śmierci jako przejścia i nowość sytuacji, w którą ona wprowadza, odwołano się też do innego jej określenia, mającego swój źródłosłów w Biblii, a także w świecie pogańskim,

to jest do obrazu "szum". Na tym tle podjęto zagadnienie śmierci męczeńskiej, ponieważ zdaniem św. Cypriana, jest ona doskonałym odzwierciedleniem paschalnego charakteru śmierci chrześcijanina. Do refleksji nad męczeństwem uważanym za świadectwo dane wierze przez wylanie własnej krwi, zachęcało od samych początków przede wszystkim przekonanie, że śmierć jest przejściem i warto ją podjąć dla zjednoczenia się z Chrystusem i dla Królestwa Bożego. W rozdziale II określano następne źródła prze wartościowania pierwotnego znaczenia śmierci i wskazano na jej inne znaczenia jako lekarstwa i znaku wyzwolenia ze zła i cierpienia. W następnej zaś części rozdziału uwzględniając przekonanie Tradycji, że grzech zrywa wszystkie osobowe więzi człowieka z Bogiem i jest rodzajem śmierci - podkreślano pozytywny wydźwięk śmierci biologicznej, która według obu Ojców jest wyzwoleniem człowieka z śmierci grzechowej i przeniesieniem go poza granice możliwości grzechu, gdzie człowiek spotyka się z Chrystusem. W tej perspektywie zachowawczego charakteru śmierci, rozwinęto problematykę umierania młodocianych oraz wykazano, że śmierć jest warunkiem i drogą do ostatecznego wyzwolenia, tzn. zmartwychwstania i zgodnego z ideą Pawłową odnowienia wszystkich rzeczy.

W trzecim etapie pracy ukazano na podstawie śmierci męczeńskiej, jak Ojcowie nie negując grozy śmierci, pozwalają jednak na przezwycięzenie jej lęku. Zwracając uwagę na wielką rzeszę męczenników, m.in. kobiet i dzieci oraz na różnorodne tortury, Ojcowie uzasadniali ich stałość i heroizm w obliczu prześladowań niezwykle wyostrzoną wiarą i wizją paschalnego i wyzwalającego charakteru śmierci.

W koncepcji naszych autorów autentycznie przeżywane chrześcijaństwo nie polega bynajmniej na ślepej fascynacji momentem śmierci, lecz na kształtowaniu całego życia w jej perspektywie. W ostatniej części pracy dokonano swoistej rekapitulacji wszystkich dotychczasowych stwierdzeń w odniesieniu do życia chrześcijańskiego w postaci tak zwanej śmierci mistycznej, zalecanej przez Cypriana i Ambrożego. Według nich każdy poprzez mistyczne umieranie światu, ciału, szatanowi i grzechowi oraz przez onotliwe życie może osiągnąć zbawienie i zjednoczenie z Bogiem,

w ramach znikomości i niedoskonałości życia ziemskiego.

Wszystkie wyżej wymienione aspekty ludzkiej śmierci syntetycznie ujęte uzasadniają tezę naszych Ojców, że śmierć może być przeżywana jako "dobro".

13. Ks.Marek Kozera, Święty Ambroży, De Nabuthae historia, Wstęp,przekład, komentarz, Lublin 1982, ss.VIII + 109 /mps BKUL/. Praca magisterska powstała na Sekcji Filologii Klasycznej KUL pisana pod kierunkiem ks.bpa dra Romana Andrzejewskiego na seminarium doc.dra hab.Mariana Nagnajewicza

M. Mo Guire, pierwszy tłumacz tego dzieła św.Ambrożego na język nowożytny twierdzi, że pod względem stylu i kompozycji jest bez wątpienia jednym z najpiękniejszych dzieł biskupa Mediolanu. /S.Ambrosii de Nabuthae. Commentary, Translation, Introduction, Washington 1927, s.16/. Długo pozostawało ono jednak w cieniu innych znanych prac tegoż Autora jak: "De officiis ministrorum", "De fide" czy "Epistulae". Kiedy na przełomie XIX i XX w. zaczęto powracać do nauki społecznej Kościoła pierwszych wieków zwrócono uwagę na to dzieło. Niektórzy chcieli nawet nadać radykalnym wypowiedziom w nim zawartym posmak nauki prekomunistycznej. O dużym zainteresowaniu tym dziełem w naszych czasach świadczą przekłady: na język włoski, dokonany przez L. dalle Molle w 1951 r. i przez M.G.Mara w 1975 r. oraz na język niemiecki przez I.Huhna w 1950 roku. Częściowego przekładu na język francuski dokonali benedyktyni z opactwa w Caluire i Cuire w 1948 r., a całość opatrzoną wstępem i komentarzem A.Hammanna wydano w Paryżu w 1978 roku.

Praca niniejsza składa się z szerszego wstępu, przekładu i komentarza. We wstępie nakreślił autor sytuację społeczno-polityczną cesarstwa rzymskiego w IV w. jako tło działalności św.Ambrożego i pomoc służącą zrozumieniu poglądów zawartych w dziele "De Nabuthae historia", bieg życia i działalność św.Am-

brożego oraz genezę powyższego dzieła. Następnie, w oparciu o tłumaczone dzieło, krótko omówił poglądy społeczne Biskupa Mediolanu, z odesłaniem do właściwych fragmentów przekładu, gatunek literacki i język dzieła. Tłumacz jest zdania i uzasadnia, że "De Nabuthae historia" jest diatrybą, zwraca uwagę na poetyckość języka w oparciu o normy uznane przez współczesne językoznawstwo kończąc omówieniem stanu badań nad dziełem. Zamieszczony w pracy przekład jest pierwszym tłumaczeniem na język polski. Tekst "De Nabuthae historia" jest niezwykle trudny do przetłumaczenia ze względu na interferencję prozy i poezji, fabuły historycznej i refleksji biblijnej. W imię wierności myśli odbiegał tłumacz od wierności słowu, przez co tekst polski utracił wiele poetyckiego kolorytu. Nie zawsze da się wiernie oddać po upływie półtora tysiąca lat metafory i metonimie, których w tekście nie brak. Aby nie zatracić całkowicie piękna poetyckiego języka Biskupa Mediolanu, w komentarzu obok realiów biblijnych i historycznych uwzględniono niewidoczną w polskiej szacie językowej *suavitas sermonis* dzieła.

14. Elżbieta Wielkosielec, Julius Firmicus Maternus, De errore profanarum religionum. Wstęp, przekład, komentarz, Lublin 1982, ss. 122 /mps BKUL/. Praca magisterska pisana na Sekcji Filologii Klasycznej KUL pod kierunkiem ks.doc, dra hab. Henryka Wójtowicza

We wstępie zamieszczono ogólne dane o autorze, jego dziele, języku i stylu oraz stan badań. Pismo "De errore profanarum religionum" zostało przetłumaczone na język francuski, niemiecki, holenderski, włoski i angielski. Brak było do tej pory przekładu polskiego. Praca ta jest więc pierwszą próbą przekładu na nasz język. Tłumaczenie stanowi główną część pracy /59 stron/. Wykorzystano w niej wydanie włoskie, *Juli Firmici Materni De errore profanarum religionum. Introd., testo critico e commento con trad. e indici a cura di Agostino Pastorino, Firenze 1969.*

Pismo Firmikusa /IV w. po Chr./ określano jako apologię. Apologią raczej nie jest, ponieważ autor nie zamierza bronić chrześcijaństwa, gdyż zostało już uznane za oficjalną religię państwową. Jest to raczej atak przeciw religii greckiej i rzymskiej oraz orientalnym kultom misteryjnym. Autor żąda całkowitego wyćpienia pogaństwa. Firmikus omawia kolejno ubóstwienie żywiołów, wody, ziemi, powietrza i ognia. W zakończeniu wzywa cesarzy Konstancjusza i Konstansa, aby bezlitośnie wypłenili pogaństwo, a błądzących, nawet wbrew ich woli poprzez chwilowe cierpienia, uchronili od cierpień wiecznych.

Firmicus wykazuje ogromną znajomość mitologii i problemów religijnych. W związku z tym dla dokładnego zrozumienia pisma przekład opatrzone komentarzem rzeczowym. Dzieło Firmikusa dostarczyło wielu cennych danych o religiach pogańskich, a zwłaszcza o religiach misteryjnych, o których nie ma żadnych przekazów. Pismo to stanowi więc bardzo cenne źródło do badań nad historią religii.

15. Zbigniew Machnik /diakon/, Eucharystia w pismach św.Cypriana, Poznań 1983, ss.51 /mps BPWT/. Praca magisterska pisana na seminarium patrystycznym przy Papieskim Wydziale Teologicznym w Poznaniu pod kierunkiem ks.dra Bogdana Cząsza

Praca przedstawia naukę św.Cypriana o Eucharystii, który jako pierwszy z Ojców Kościoła zajmuje się nią tak obszernie. Jego list 63 do Cecyliusza /Epist. 63, PL 4,372-389/ stanowi niejako pierwszy w literaturze chrześcijańskiej traktat o Eucharystii i jeden z najcenniejszych dokumentów przednicęjskich dotyczących tego zagadnienia.

Przedmiotem rozdziału I jest nauka Cypriana o realnej obecności Chrystusa w Eucharystii pod postaciami chleba i wina oraz jej skutkach dla wieczności i życia doczesnego. Wyrazem wiary w obecność Chrystusa w Eucharystii jest m.in. oburzenie Biskupa Kartaginy na fakt świętokradzkiego spożywania Komunii św. przez upadłych. Rozdział II w oparciu o terminologię stosowaną w pis-

mach Cypriana wskazuje, że Msza św. ma charakter ofiarniczy /sacrificium passio/ i stanowi wg Cypriana wspomnienie /commemoratio/ ofiary Chrystusa, która identyfikuje się z ofiarą Kościoła /sacrificium/ i z Męką Chrystusa /passio/. Z kolei omówiono, interpretację wspólnotowego charakteru Mszy św., który wg Cypriana oznacza jedność chrześcijan z Chrystusem i ich jedność między sobą. Rozdział II daje opis liturgii eucharystycznej w oparciu o przekazy Cypriana oraz współczesnych mu Ojców Kościoła, przedstawia zagadnienie materii Eucharystii, symbolikę mieszania wina z wodą, poruszoną przez Cypriana w związku z błędnymi praktykami akwariuszy.

Ńauka Cypriana o Eucharystii będąca świadectwem jego głębokiej wiary w rzeczywistą obecność Chrystusa pod postaciami chleba i wina nie stanowi wyczerpującego wykładu dogmatycznego, ale zawiera szereg istotnych elementów doktrynalnych, które znalazły rozwinięcie w późniejszej teologii, także współczesnej.

16. Tomasz Szukałski /diakon/. Powołanie laikatu do świętości według św. Jana Chryzostoma, Poznań 1983, ss.43 /mps BPWT/. Praca magisterska pisana na seminarium patrystycznym przy Papieskim Wydziale Teologicznym w Poznaniu pod kierunkiem ks. dra Bogdana Czesza

Praca przedstawia poglądy Jana Chryzostoma o powołaniu laikatu do świętości. Uważa on, że każdy człowiek powołany jest do doskonałości, a warunki do jej osiągnięcia są te same dla ludzi świeckich, jak i dla osób poświęconych Bogu. Istotą doskonałości chrześcijańskiej upatruje w miłości, dlatego niezależnie od stanu i warunków życia, wszyscy mogą dążyć do jej osiągnięcia. Doskonałość tę można uzyskać poprzez zdobywanie kolejnych onót, nad którymi góruje miłość będąca więzią doskonałości. Praca ukazuje również szczegółowe wskazania Złotoustego zrealizowania świętości w stanie świeckim. Zagadnienie przedstawione zostało w trzech rozdziałach. W rozdziale I uka-

zane zostały podstawowe obowiązki każdego chrześcijanina a także praktyki nadobowiązkowe, które analogicznie do rad ewangelicznych prowadzą do wyższej doskonałości. Rozdział II przedstawia poglądy Chryzostoma dotyczące realizacji świętości w małżeństwie i rodzinie. Uważa on, że małżeństwo i życie rodzinne nie są przeszkodą w dążeniu do doskonałości, lecz pomocą daną przez Boga do jej osiągnięcia. Zebrano tu również rady Biskupa Konstantynopola dotyczące życia rodzinnego, wychowania dzieci, a także nakreślono jego naukę o rodzinie jako kościele domowym. Rozdział II jest próbą charakterystyki słuchaczy Jana Chryzostoma, którzy - jak można wnioskować z tenoru jego wypowiedzi - odznaczają się miernym poziomem religijnym i moralnym. Na tym tle ogromny podziw budzi optymizm Ojca Kościoła, który zachowuje wielką wiarę w ludzi, nieustannie nawołując wszystkich do doskonałości.

Idąc po linii nauki Chryzostoma Sobór Watykański II stwierdza, że życia świeckiego nie można traktować jako przeszkody do życia religijnego i urzeczywistniania świętości chrześcijańskiej. Aktualne także pozostają rady Ojca Kościoła dotyczące realizacji świętości w życiu rodzinnym.

17. Paweł Wygralak /diakon/, Pokuta w katechetycznym nauczaniu Cezarego z Arles, Poznań 1983, ss.47 /mps BPWT/. Praca magisterska pisana na seminarium patrystycznym przy Papieskim Wydziale Teologicznym w Poznaniu pod kierunkiem ks. dra Bogdana Czesza

Praca ukazuje naukę Cezarego z Arles o pokucie, w sensie ascetycznym i sakramentalnym. Rozdział I pt. "Praktyki pokutne drogą do doskonałości chrześcijańskiej", ukazuje argumenty Pasterza Galijskiego, którymi stara się nakłonić słuchaczy do wstąpienia na drogę pokuty, zadośćuczynienia za popełnione grzechy, a zwłaszcza do uświęcenia życia. Post, jałmużnę, czytanie Pisma św. i modlitwę uważa Cezary za nadzwyczaj owocne środki postępu życia duchowego. Rozdział II pt. "Pokuta in-

stytucjonalna w świetle nauczania Biskupa Arles" zajmuje się nauką biskupa o pokucie sakramentalnej. Wobec postanowień synodów stawiających bardzo surowe warunki dopuszczenia grzeszników do grona pokutników kanonicznych, stara się nasz autor, obok ukazania warunków, motywów i wymiaru eklezjalnego pokuty sakramentalnej, wpoić swoim diecezjanom przeświadczenie o konieczności życia duchem pokuty i realizacji jej istoty, tj. radykalnej przemiany postawy życiowej. Zajmuje też stanowisko wobec powszechnie dyskutowanego problemu pokuty in extremis. Uważa, że daje ona pewne przebaczenie grzechów tym, którzy pokutę czynili całe życie, a także tym, którzy szczerze żałują za swoje grzechy i chcą za nie zadośćuczynić. W pozostałych przypadkach zaleca zdać się na Boże miłosierdzie. W ostatnim rozdziale zatytułowanym: "Stan moralny adresatów nauk Cezarego z Arles" ukazano niski poziom moralny wsi galijskiej z powszechnymi praktykami zabobonnymi, a pijaństwem, hazardem, dużą swobodą seksualną oraz wypadkami przerywania ciąży. Cezary większość tych wykroczeń ujmuje w opracowanym przez siebie katalogu grzechów ciężkich i powszednich. Rozdział ten zwraca uwagę na specyficzny język nauk Biskupa Arles, dostosowany do prostych wieśniaków galijskich, którzy byli jego głównymi słuchaczami. Pomimo, iż mieli oni niski poziom moralny i intelektualny, nauki Cezarego są wzniosłe i ukazują szczyty świętości, które stanowią istotny sens powołania każdego człowieka.

Nauczanie Cezarego z Arles zarówno od strony treści nauczania, jak i metody stosowanej wobec słuchaczy jest wzorem duszpasterstwa wiejskiego, a jego gorliwość i cierpliwość godna naśladowania przez współczesnych duszpasterzy wiejskich. Akcentowany przez Cezarego eklezjalny aspekt sakramentu pojednania podkreślony został przez Sobór Watykański II w odnowionych obrzędach pokuty.

18. Ks. Tadeusz Kryński, Metanoia w życiu chrześcijanina w świetle pism Ojców Apostolskich, Lublin 1982, ss. XIV + 108, /mps B KUL/. Praca licencjacka pisana na sekcji teologii moralnej Wydziału Teologicznego KUL pod kierunkiem ks.doc.dra hab. Seweryna Rosika.

Autor pracy stara się prześledzić treść i rolę metanoi w życiu chrześcijanina w oparciu o pisma Ojców Apostolskich. Rozprawa składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy pt. "Stwórczy zamysł Boga w stosunku do człowieka" /podrozdziały: Powołanie człowieka, Odpowiedź człowieka/ stara się uzasadnić konieczność metanoi, która wypływa z faktu stwórczego i Bożego wezwania człowieka. Rozdział drugi pt. "Dar metanoi w dziele odkupienia" /podrozdziały: Chrystus i jego łaska, Środki zbawcze/ ukazuje źródło tej duchowej odnowy i rzeczywiste możliwości podjęcia jej mocą ofiary Chrystusowej. W trzecim wreszcie rozdziale pt. "Subiektywny wyraz chrześcijańskiej metanoi" /podrozdziały: Wewnętrzna postawa, Zewnętrzny wyraz metanoi/ autor ukazuje człowieka podejmującego metanoię, jej rodzenie się w sercu grzesznika oraz dalszy proces odnowy wyrażony w całym chrześcijańskim życiu.